

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В ОЗДОРОВЧОМУ НАПРЯМУ

В статті розглядається історичний аналіз розвитку і становлення педагогічних основ оздоровлення в розрізі розвитку людського суспільства, особливості формування системи збереження здоров'я, проводиться аналіз розвитку оздоровлення як системи, розглядаються різні підходи до проблеми оздоровлення населення в цілому і школярів зокрема.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, оздоровлення, фізичне виховання, фізичний розвиток.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звернення до оздоровлення учнів стає дуже актуальним сьогодні. Багато вчених, педагогів розглядають цю тему в своїх працях. Проблемою необхідності підвищення рівня культури як складника та характеристики способу життя займаються такі дослідники, як: В. Бабич, В. Горашук, С. Литвин-Кіндратюк, О. Петрик. Особливості впливу мотивації та настанови на здоровий спосіб життя розглядають І. Брехман, О. Дубогай, В. Оржеховська, О. Петрик. Формуванню усвідомлення важливості здоров'я в ієрархії потреб, навчання здоровому способу життя присвячені праці М. Гриньової, В. Ільченко, С. Кодацької, О. Петрика.

Аналіз сучасних педагогічних та валеологічних джерел показав, що поняття "оздоровлення" в переважній більшості з них трактується як процес поновлення високого рівня життєздатності організму за допомогою специфічних заходів. У нормативних освітніх та адміністративних документах як правило, мова йде про оздоровлення як одне з завдань діяльності не навчальних дитячих закладів чи таких, де навчання не є основним (санаторно-курортних). Таким чином, можемо простежити принаймні три тенденції щодо розуміння даного явища: по-перше, оздоровлення розглядається переважно в його медико-біологічному аспекті; по-друге, до його засобів відноситься виключно діяльність ігрового та неігрового характеру, що являє собою модифікацію відповідно до умов відпочинку системи фізичного виховання, близької до шкільної; по-третє, шкільні умови протиставляються умовам закладу, основною метою якого є оздоровлення, а отже, підкреслюється непридатність стандартних шкільних умов для виконання оздоровчих завдань.

Виходячи з результатів проведеного теоретико-методичного пошуку, власних спостережень, виникла потреба в розширенні поглядів на оздоровлення, виходячи з міркувань, що у застосуванні даного терміну спостерігається двозначність. Має місце характерна для багатьох термінологічних лексем полісемія, коли одним і тим самим словом називають і процес, і його результат.

Мета дослідження: проаналізувати розвиток оздоровлення як системи, особливостей оздоровчих методик в історичному розрізі.

Результати дослідження. Явище, що його сьогодні потрактовують як оздоровлення, зазнало тривалого розвитку і значної трансформації в історії людства. При аналізі історичних джерел та дослідницьких праць бачимо, що підхід до проблеми оздоровлення в значній мірі зумовлювали економічні складники, опосередковуючись метою навчання та виховання дитини. Відповідно, у класових суспільствах він був неоднаковим стосовно дітей з різних верств населення, а зміст оздоровчої діяльності того чи іншого закладу часто визначали суб'єктивні фактори.

Так, наприклад, у Давній Греції виокремлюється кілька виховних систем, оскільки вона складалася з розрізнених за традиціями міст-держав. Найбільш відома з цих систем – спартанська, що досягла особливих успіхів у реалізації поставленої перед нею мети – виховання міцного, загартованого, витривалого воїна, здатного самовіддано служити державі, бути її надійним захисником. Проте цей результат був наслідком жорстокого штучного і природного відбору, базувався на створенні умов, у яких слабкий не мав права на існування. Спартанська виховна система виступає в історії одним з найяскравіших прикладів нехтування інтересами (і життям) особистості заради держави, демонструє парадоксальний підхід, коли ідеал виховання молодій людині не заперечував її фізичної загибелі в процесі самого виховання.

Система виховання в Афінах мала на меті, насамперед, гармонійно розвинути особистість, базувалася на принципі калокагатії (внутрішньої і зовнішньої досконалості). Як відзначає Г. Жураковський, освіта вільних афінян, зокрема, хлопчиків (дівчатка отримували домашнє виховання) була зорієнтована на естетичний та фізичний розвиток, про призначення якого Платон говорив: "...Дітей посилають до вчителя гімнастики з тим, щоб краще навчити їхнє тіло підкорятися добродію розуму, і для того, щоб тілесна слабкість не змусила їх проявляти боягузтво на війні чи в інших обставинах" [6]. Загалом же, практицизм

цієї системи освіти дуже незначний, що зумовлювалося подальшими життєвими перспективами вихованців (так, зокрема, до програми навчання не включали жодної практичної дисципліни, вивчення якої дозволило б у подальшому заробляти на хліб).

Наскільки в аристократичній системі освіти Давньої Греції зневажали практицизм, настільки ж культивували його в подальших, більш демократичних системах освіти Західної Європи та Америки. Піклування про фізичний аспект розвитку дитини "з народу" в більшості відомих освітніх структур тут означало, найперше, піклування про її працездатність у майбутньому. При цьому оздоровчі завдання сприймали як другорядні, підпорядковані виховній меті, а засоби були досить суворими, особливо в закладах виховного (соціально-реабілітаційного) спрямування. Загалом же, ідея демократизації освіти найбільш помітна в епоху Відродження та Реформації. На початку XVI ст. Т. Мор створив "Золоту книгу про найкращий лад і про новий острів Утопія", де обстоював назрілу на той час необхідність надання всім громадянам освіти за сприяння держави. Т.Мор наголошував: "поруч із вивченням математики, природознавства, астрономії, музики тощо, велику увагу потрібно приділяти гімнастичним вправам, праці на свіжому повітрі, що складає стрижень фізичного виховання" [9].

У релігійних системах виховання того часу спостерігається цікаве протистояння. Так, засновник протестантизму М. Лютер (1483-1546) ратував за обов'язкове, контрольоване державою початкове навчання для всього населення [11]. І хоча він розглядав початкову школу насамперед як осередок релігійного виховання, проте, поруч з вивченням Закону Божого і церковних співів, передбачав опанування лічби, письма, читання тощо. Паралельно з цим було введено і фізичне виховання як необхідний складник виховної системи, зокрема, у школах "підвищеного типу". Водночас, наприклад, середні школи-колегіуми, створювані в католицьких країнах орденом єзуїтів, призначалися лише для дітей феодалної знаті і мали за освітній пріоритет розумовий розвиток та релігійне виховання.

Втім, вузькокласові підходи до освіти та виховання також простежуємо в роботах світських філософів і педагогів, зокрема, у пізніший період – у Дж. Локка. Виступаючи проти шкільної освіти, він сформулював і обстоював систему виховання джентльмена, що включала виховання "тіла, характеру й розуму" [11]. Фізичне загартування, здатність стійко зносити незгоди й нестатки розглядали як одну з найвищих чеснот "ділової людини", що виховувалась цією системою, і справила значний вплив на розвиток європейської педагогіки.

Проте у вітчизняній практиці ідеї фізичного розвитку дитини тоді визначила, насамперед, так звана козацька педагогіка. Її ідеалом виступала вільна, незламна у своїх прагненнях людина, патріот, захисник свого народу. Відповідно, головним завданням було – готувати фізично загартованих, здорових, мужніх воїнів, яким водночас притаманні моральність і милосердя, лицарські якості. Відомо, що в січових школах, куди хлопчиків віддавали з 9 років, ієромонах, як головний учитель, окрім наставництва, мав піклуватися і про здоров'я вихованців [11].

У різні часи вітчизняна школа то виокремлювала фізичне виховання в самостійний напрямок педагогічної діяльності, то розглядала як прийнятніші більш природні шляхи оздоровлення. Проте, аналізуючи погляди вітчизняних педагогів за останні два століття, прослідковується думка про те, що забезпечення фізичного здоров'я вихованців вони уявляли і як соціальну, і як особисту цінність; більшість прогресивних діячів у галузі освіти вважали його безумовним завданням діяльності педагога та школи в цілому [10].

Так, П.Ф. Лесгафт (1837-1909), відомий у педагогічній науці як творець оригінальної системи фізичного виховання, органічно пов'язував його з вихованням розумовим, моральним, естетичним, трудовим, широко застосовуючи при цьому теорію психофізичного монізму, засновану на впевненості в нероздільності і взаємозумовленості розумового та фізичного розвитку. Він обстоював принципи послідовності й поступовості фізичного розвитку, а також "закон гармонії", дотримання якого дає змогу людському організмові "вдосконалюватися і здійснювати якнайбільшу роботу при якнайменшій траті матеріалу і сили" [8].

Аналізуючи історико-педагогічний контекст діяльності П.Ф. Лесгафта, можна стверджувати: саме він заклав засади системного підходу до управління фізичним розвитком дитини в процесі навчання. Проте цікаві міркування, настанови є і в роботах інших видатних педагогів цього періоду. Зокрема, наш співвітчизник О. Духнович (1803-1865) писав у 1857р.: "Вправлення тілесних сил є вельми корисне і потрібне... у благоустрої бо у тіла юних здоров'я старих основується, адже через вправу тіло зміцнюється і більш здібне буває до праці, і сильніше на всякий несподіваний випадок стихій природних; далі твердість тіла в молодості є напуття до старості..." [5].

О. Духнович – прибічник практичного підходу до вибору здоров'язміцнювальних засобів. До них він відносив, насамперед, землеробську працю, оскільки "землеробство для людини є природна справа, воно... силу зміцнює, розум розвиває, також користь дає людині. Для того також потрібним є, щоб повсюди до школи належала велика загорода (город) або сад, у якому діти могли б забавлятися і в науці правильного землеробства вправлятися..." [5]

Слід зазначити, що для вітчизняної практики характерний також розгляд фізичної праці як необхідного виховного чинника, своєрідної перестороги на шляху формування хибних рис особистості.

Ідею нероздільності "розвитку фізичних і духовних сил" відстоював уродженець України, знаний педагог кінця XIX – початку XX ст. М. Демков (1859-1939). "... Не можна заперечувати закону розвитку тіла

і духу, не можна заперечувати, що це є основним законом життя..." [4]. У роботі "Педагогічні правила і закони", написаній з метою педагогічного просвітництва і адресованій, насамперед, величезній кількості народних учителів, що не мали глибокої і якісної професійної освіти, вчений наводить низку законів, виділяючи їх "із купи емпіричних правил" і бажаючи таким чином "дати більш міцні точки опори науковій системі виховання, яка все ще досі є справою майбутнього" [4].

Загалом можна констатувати, що на кінець XIX століття у вітчизняній педагогіці склалися усталені підходи до оздоровлення дітей, які відображали загальноєвропейський досвід у його багатовіковому розвитку. Аналіз цих підходів показав наявність двох взаємопов'язаних напрямків – прагматичного (зумовленого насамперед інтересами суспільства чи держави) та особистісно-розвивального (зумовленого, у першу чергу, інтересами окремо взятої особистості). Ці підходи – взаємодоповнювальні, такі, що враховують об'єктивні зв'язки між людиною і суспільством і простежуються у вітчизняній практиці до сьогодні [12].

Аналізуючи системи оздоровлення, котрі створювалися на радянському та пострадянському просторі в останні десятиліття, можна відмітити прагнення їх творців до інтеграції, відмови від абсолютизації гри, умовності в організації оздоровчої діяльності. Особливо це стосується сільських шкіл, де саме повсякденне життя школярів диктувало пріоритетні форми оздоровчої діяльності. У школі О. Захаренка, наприклад, ідею "середовищного підходу" проголошували однією з провідних. Її сенс саме й полягав у тому, що виховні цілі визначали, виходячи з потреб оточення. Проте загальні напрямки виховання знайшли відображення в системі виховних центрів, що виступали організаторами життя і творчості школярів різного віку. Таких центрів було кілька, і, оскільки мова йде саме про систему, перелічимо їх усі: власне шкільна будівля з її архітектурними та інтер'єрними складниками; шкільний двір з доріжками, клумбами, фонтаном, зеленими куточками класів, лавками для відпочинку; краєзнавчий музей, що відображає історію рідного села; шкільна обсерваторія; шкільна теплиця, де вирощували овочі для шкільної їдальні, розсаду для колгоспу, а також квіти; нарешті, центр здоров'я: зимовий та літній басейни і цілющий туєвий гайок [3].

В умовах сьогодення в Україні відзначаємо розширення кола аспектів оздоровчої діяльності. Вивчивши публікації журналу "Початкова школа" за останні 5 років, можна помітити, що найбільш інтенсивно пропагувалася оздоровча діяльність міських шкіл (ймовірно, це пов'язано з проблемами публікації матеріалів), причому дедалі частіше мова йде про медичні та валеологічні аспекти оздоровлення.

Так, система оздоровчої роботи, створена, починаючи з 2002 р., в ЗНВК № 23 м. Запоріжжя на основі реалізації експериментального проекту "Школа розвитку і здоров'я", передбачає співробітництво педагогів, медичних працівників, психолога, логопеда, вчителів фізкультури та ЛФК; співпрацю з Гуманітарним університетом та обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, зокрема, кафедрою реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя. Пріоритетний напрямок оздоровчої роботи – прагнення забезпечити гармонійне поєднання фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я, оскільки всі ці складники розглядаються як взаємопов'язані сторони загального здоров'я [2].

Проблемі оздоровлення школярів приділяють увагу фахівці різних педагогічних спеціальностей, роблячи акцент на відповідних аспектах здоров'язберігальної діяльності.

Зокрема, академік Віра Ільченко говорить про оздоровчі параметри освітньої програми "Довкілля" як про її значущі характеристики. Наголошуючи на тому, що навчально-виховний процес повинен максимально сприяти зміцненню здоров'я дітей, дослідниця переконана: особливої уваги в розрізі сказаного набуває зміст освіти. За приклад наводить зміст зазначеної програми, в основі конструювання якого покладений принцип інтеграції. "Послідовна систематизація знань під час їх засвоєння учнями є умовою зміцнення не тільки свідомості, а і всього організму дитини", – вважає вона, а задоволення, яке одержують учні від навчання, – одна з основних умов їхнього оздоровлення [7].

У молодшому шкільному віці закладаються основи фізичної культури людини, інтереси, мотивації і потреби в систематичній фізичній активності. Цей вік особливо сприятливий для оволодіння базовими компонентами культури рухів, освоєння великого арсеналу рухових координацій, техніки різноманітних фізичних вправ. Сьогодення висуває до фахівців у галузі початкової освіти настійну вимогу виробити більш універсальні підходи до проблеми оздоровлення школярів, узагальнити наявний позитивний досвід у цій сфері, надавши, водночас, такий роботі актуальних форм і змісту. Існує нагальна потреба висвітлення теоретико-педагогічних та організаційних основ оздоровчої роботи у навчально-виховному процесі, адекватних сучасним оздоровчим проблемам загальноосвітньої школи [1].

Висновок: розглядаючи результати досліджень учених щодо шляхів поліпшення здоров'я населення в цілому і школярів зокрема, було з'ясовано, що дану проблему розглядають з кількох точок зору: медицини; біології; валеології; фізичного виховання; педагогіки; соціології; психології. Такі підходи не виключають, а зумовлюють і доповнюють один одного. Розв'язуючи завдання оздоровлення школярів, слід здійснювати його одночасно в кількох аспектах, виділяючи найбільш значущі об'єктивні риси.

Використані джерела

1. Вахтеров В.П. Материалы по реформе средней школы / В.П. Вахтеров // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. – М.: Педагогика, 1990. – С. 546-563.

2. Водовозова Е.Н. Как предохранять детей от нервности и нервных заболеваний / Е.Н. Водовозов // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / Сост. П.А. Лебедев. – М.: Педагогика, 1990. – С. 373-378.
3. Воспитательная система школы: Проблемы и поиски / [Сост. Н.Л. Селиванова]. – М.: Знание, 1989. – 80 с.
4. Демков М.И. Педагогические правила и законы / М.И. Демков // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. – М.: Педагогика, 1990. – С. 447-453.
5. Духнович А.В. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских / Александр Духнович // Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М.: Педагогика, 1988. – С. 203-208.
6. Жураковский Г.Е. Очерки по истории педагогики в связи с историей классовой борьбы / Г.Е. Жураковский // Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М.: Педагогика, 1988. – С.417-423.
7. Ільченко В.Р. Оздоровчі аспекти змісту освітньої програми "Довкілля" / В.Р. Ільченко // Реалії та перспективи виконання на Полтавщині національної програми "Діти України". – Полтава: ПОІППОП, 1997. – С. 107-109.
8. Лесгафт П.Ф. Задачи физического развития в школе / П.Ф. Лесгафт // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. – М.: Педагогика, 1990. – С. 302-309.
9. Покровский Е.А. Значение детских игр в отношении воспитания и здоровья / А.Е. Покровский // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. – М.: Педагогика, 1990. – С. 278-282.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори [Текст]: у 5-ти т. Т. 4. Павлицька середня школа / Василь Олександрович Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 7-393.
11. Фіцула М.М. Педагогіка: [посібник] / М.М. Фіцула. – К. : Видавничий центр "Академія", 2002. – 528 с.
12. Шутка Г.І. Соціально-педагогічні умови вдосконалення фізичного стану дітей у літньому оздоровчому таборі: автореф. дис. ... канд. пед. наук.–К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 20 с.

Moroz Yu.

HISTORIC FEATURES OF THE DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF EDUCATIONAL THOUGHT IN THE WELLNESS TREND

The paper considers the historical analysis of the development and establishment of educational foundations improvement in terms of human development, especially the formation of the health, the analysis of recovery as a system, discusses various approaches to promoting public health in general and students in particular.

Key words: *health, healthy way of life, making healthy, physical education, physical development.*

Стаття надійшла до редакції 09.09.2014 р.